

21. Yüzyılda Çalışma Hayatında Bir Damgalama ve Sosyal Dışlanma Unsuru Olmaya Devam Eden Boşanma Olgusu: Kadın Çalışanlar Üzerine Nitel Bir Analiz

Ümit Deniz İLHAN¹
Özet

Bu çalışmada, boşanmış kadınların çalışma hayatında kendilerine yönelik damgalama ve sosyal dışlanma unsurlarına dair görüşlerinin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik yaklaşımın benimsenmiş olduğu çalışmada, Türkiye’de Ege, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde olmak üzere farklı şehirlerde faaliyet gösteren üç büyük işletmedeki 21 (S=21) boşanmış kadın çalışandan veri toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizi doğrultusunda, katılımcıların damgalamaya ait görüşleri i) geniş özgürlük sınırı, ii) başarısız ikili ilişkiler; sosyal dışlanmaya ait görüşleri i) zayıflayan sosyal ilişkiler, ii) azalan kurumsal destek ana temaları altında gruplanmıştır. Bu bulgular göz önünde bulundurularak, kadınların boşanmış olmaları nedeniyle çalışma hayatında damgalama ve sosyal dışlanmaya maruz kalmalarını en aza indirmek ve örgütsel barış ortamını devam ettirmek için öneriler ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Kadın çalışan, boşanma, damgalama, sosyal dışlanma

Jel Kodu: I31, J12, J16

The Phenomenon of Divorce that Continues to be a Stigmatization and Social Exclusion in Working Life in the 21st Century: A Qualitative Analysis on Working Women

Abstract

In this study, it is aimed to obtain the opinions of divorced women regarding the stigmatization and social exclusion factors they encounter in working life. In the study, in which a phenomenological approach was adopted within the scope of qualitative research methodology, the data was collected from 21 (N=21) divorced working women in three large enterprises operating in different cities in the Aegean, Central Anatolia, and Southeast Anatolia Region of Turkey. In line with the analysis of the data obtained, the opinions of the participants regarding the stigmatizing were listed under the main themes of i) wide limits of freedom, ii) failed human relationships. The opinions of the participants regarding social exclusion were listed under the main themes of i) weakening social relationships, ii) decreasing organizational support. Considering these findings, suggestions were made to minimize the exposure of women to stigmatization and social exclusion due to their divorce and to maintain an organizational peace environment.

Keywords: Working woman, divorce, stigmatization, social exclusion

Jel Codes: I31, J12, J16

1. GİRİŞ

En küçük toplumsal kurum olması bakımından, toplumun temel taşı niteliğindeki aile, evlilik bağı ile kurulmakta ve gelecek hayatı kesintisiz bir şekilde birlikte geçirmek niyeti üzerine kurgulanmaktadır. Ancak böylesi bir birliktelik niyeti, çeşitli nedenlerle gerçekleştirilemeyebilmekte ve evliliklerin bir kısmı boşanma ile sonuçlanabilmektedir. Aile birliğini sona erdiren boşanma olgusu, hukuki,

ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik boyutları açısından önemli sorunlara neden olabilmektedir (Dereje, 2014; Eryavuz ve Birecikli, 2018). Dolayısıyla bu çok yönlü yapısıyla boşanma, yalnızca boşanan tarafları ve ailelerini ilgilendiren bir konu olarak da görülmemektedir (Can ve Aksu, 2016).

Hukuki ve ekonomik boyutları bu çalışmanın kapsamı dışında olmakla birlikte sosyal, kültürel ve psikolojik boyutları açısından ele

ATIF ÖNERİSİ (APA): İlhan, Ü. D. (2020). 21. yüzyılda çalışma hayatında bir damgalama ve sosyal dışlanma unsuru olmaya devam eden boşanma olgusu: Kadın çalışanlar üzerine nitel bir analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(3), 511-530. Doi: 10.24988/ije.202035306

¹ Dr., Pınar Süt, İzmir / İZMİR, **EMAIL:** umit_ilhan@hotmail.com **ORCID:** 0000-0003-3565-0938

alındığında, ister az gelişmiş, ister gelişmiş olsun hemen hemen tüm toplumlarda boşanmışlara yönelik bir takım olumsuz tutum geliştirildiği gözlemlenmektedir (Clarke-Stewart ve Brentano, 2006). Bu noktada feminist bir tartışma zemininden bağımsız olarak bir toplumsal gerçekliği ortaya koymak gerekirse, geliştirilen bu olumsuz tutumların daha ziyade kadınlara yönelik olduğu da bir gerçektir (Arıkan, 1996; Leopold, 2016; Parvez, 2011). Yine bu çalışmanın kapsamına yaklaşılarak, çalışan kadınlar açısından değerlendirildiğinde, içselleştirilmiş toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde boşanmış kadınlara yönelik yerleşik değer yargı ve tutumlarının boşanmış kadınların çalışma hayatında da mücadele etmesi gereken bir takım soruna neden olduğu gözlenmektedir (Arıkan, 1992; Çiçek, 2014). Nitekim örgüt kültürünü toplumsal kültürden bağımsız düşünmek doğru olmayacağından ve aksine örgüt kültürü toplumsal kültürün bir parçası olduğundan (Çiftçi, 2016) toplumlarda boşanmışlara yönelik geliştirilen olumsuz tutumların örgüt kültürüne de yansması kaçınılmazdır.

Bu bağlamda damgalama, çalışma hayatında boşanmış kadınların sıklıkla maruz kaldığı bir olgudur. Boşanmış bir kadın, bir yandan boşanma sonrasında başlayacağı yeni hayatın kaygısını taşıırken, diğer yandan toplumun ve eğer çalışıyorsa işyerindeki sosyal çevresinin kendisine yönelik olumsuz bakış açısıyla da mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, kadının çalışma hayatında yaşadığı birçok sorun, esasen sosyal çevrenin boşanmış olmasına atfetmiş olduğu önyargılı nitelendirmelere paralel seyretmektedir (Çiçek, 2014). Bunlardan birkaçına örnek vermek gerekirse, pek çok kadının işyerinde damgalanarak karşılaşabileceği olası sorunların önüne geçmek adına hem sosyal çevresine hem de iş arkadaşlarına boşandığını söylemekten kaçınarak uzun süre gizlediği bilinmektedir (Adikaram, 2019; Aydınalp, 1981). Ayrıca boşanmış kadınların, bir evlilik ilişkisini “yürütemedikleri” için “başarısız” ve

“uyumsuz” olarak hafızalara kodlandığı ve çalışma ilişkilerinde de bu yönde damgalandıkları görülmektedir (Arıkan, 1992; Arıkan, 1996).

Öte yandan damgalamayı, doğal sonuçlarından olan sosyal dışlanma takip etmektedir. Boşanmış olması nedeniyle çalışma hayatında türlü şekillerde damgalamaya maruz kalan kadın, aynı zamanda sosyal dışlanmaya da maruz kalmaktadır. Bu bakımdan damgalama ve sosyal dışlanma birbirini takip eden dinamik süreçlerdir (Becker, 2013). Bu konuda boşanmış kadınlarla sosyal ilişki yürütmenin daha az tercih edildiği ve bir anlamda sosyal ilişkilerden dışlandıkları bilinmektedir (Arıkan, 1996; Gerstel, 1987; Goffman, 1963). Günümüze yakın çalışmalar da bu görüşü destekler nitelikte, boşanmışların hala genel olarak damgalama ve sosyal dışlanma ile ilişkili aynı toplumsal ve örgütsel süreçler doğrultusunda değerlendirmelere maruz kaldıklarını savunmaktadır (Çiçek, 2014; Leopold, 2016).

Tüm bu açıklamalar göz önünde bulundurularak, 21. yüzyılda çalışma hayatında bir damgalama ve sosyal dışlanma unsuru olmaya devam eden boşanma olgusunun kadın çalışanlar açısından değerlendirildiği bu çalışma, boşanmış kadınların çalışma hayatında kendilerine yönelik damgalama ve sosyal dışlanma unsurlarına dair görüşlerinin nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik yaklaşım benimsenerek elde edilmesi açısından özgün bir değer taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle literatür taramasına yer verilmektedir. Böylece sırasıyla kadın açısından boşanma olgusu, damgalama ve sosyal dışlanma açıklanmaktadır. Daha sonra araştırmanın amacı, katılımcılar, veri toplama stratejisi ve veri analiz stratejisi odağında araştırmanın yöntemi detaylandırılmaktadır. Bunları takiben elde edilen bulguların analizi sunulmaktadır. Nihayetinde bulguların diğer çalışmalarla benzer ve farklı yönlerinin yer aldığı ve genel bir değerlendirme ile önerileri kapsayan sonuç bölümü bulunmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle kadın açısından boşanma olgusu ele alınmaktadır. Daha sonra damgalama olgusunun detaylandırıldığı bölüme yer verilmektedir. Son olarak sosyal dışlanma açıklanarak araştırmanın kavramsal çerçevesi çizilmektedir

2.1 Kadın Açısından Boşanma Olgusu

Boşanma, eşler arasında türlü nedenlerden doğabilen anlaşmazlık ve uyumsuzlukların çözülemediği durumlarda, evlilik birliğinin yasal olarak sona erdirilmesidir. Bu bakımdan basit bir tercih gibi anlaşılabilir de esasen hukuki, ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik boyutları ile oldukça karmaşık ve dinamik bir süreçtir (Can ve Aksu, 2016). Boşanma olgusuna, tarihsel gelişim sürecinde, her dönemde ve her toplumda inanç, gelenek, görenek ve yasalar doğrultusunda farklı biçimlerde yaklaşılmış olmakla birlikte, hemen hemen her dönemde ve her toplumda boşanmanın sosyolojik bağlamda zor kabul edilebilir veya kabul edilemez bir olgu olarak açıklanmış bir geçmişi vardır (Çil, 2019). Bunun ardında yatan neden, temelde boşanma ile aile birliğinin çözüleceği ve sonrasında yaşanabilecek ahlaki ve sosyal yozlaşmanın toplumun temel değerlerini tehlikeye atacağı yönündeki inanış olmuştur. Hatta tarihi süreçte, kimi toplumlarda boşanmaya karşı sıkı sosyal ve yasal yaptırımlar uygulandığı da bir gerçektir (Halem, 1980).

Zaman içinde, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında kadının da çalışma hayatına aktif bir şekilde katılımıyla birlikte, kadın ve erkek arasındaki ekonomik ve sosyal güç eşitsizlikleri azalmaya başlamıştır (Bouteillec vd., 2011). Kadının edilgen rolünün azaldığı bu süreçte, evlilikte kadınlardan beklenen itaatkâr ve kanaatkâr olma gibi özelliklerin güçlü değerler olmaktan çıktığı görülmektedir (Aydın ve Baran, 2010). Ayrıca eş seçiminde bireysel tercihlerin ön plana çıkması, kadınların ve erkeklerin evliliğe yükledikleri anlamın değişmesi (Giddens, 2000) gibi nedenlerle, gerek dünyada gerekse Türkiye’de boşanma

oranlarında günümüze kadar devam eden bir artış yaşanmıştır. Boşanma oranlarındaki bu artışta, kilit aktör rolünde, her ne kadar toplumsal değişim sürecinde değişen ekonomik ve sosyal konumuyla kadının varlığı görülse de bu artış, literatürde sıklıkla hem kadının hem de erkeğin zaman içinde önceki dönemlere özgü inanç, gelenek ve göreneklerin tabularından kurtulmuş olması ve modern çağa özgü alternatif yaşam tarzı arayışı içine girmesiyle ilişkilendirilmektedir (Çiçek, 2014).

Öte yandan günümüzde boşanma daha yaygın hale gelmesine rağmen, tüm bu tarihsel süreçte boşanma olgusu ile ilişkilendirilmiş olan olumsuz algılar, kültürel hafızalarda aktarılagelmeye devam etmektedir (Gerstel, 1987; Kitson ve Holmes, 1992; Leopold, 2016). Bu durum, içinde bulunduğumuz yüzyılda dahi, boşanma sonrasında tarafların bir takım zorluk yaşamaya devam etmesi ile sonuçlanmaktadır. Kuşkusuz boşanma hem kadınların hem de erkeklerin oldukça zor dönemler geçirmelerine neden olmaktadır (Mc Lanahan vd., 1981; Travato, 1986). Ancak toplumdan topluma kısmen değişiklik gösterse de, bu süreçte kadınların yaşadığı zorlukların erkeklerin yaşadıklarından daha farklı ve daha yoğun olduğu da bir gerçektir (Çiçek, 2014; Kalmijn vd., 2004; Parvez, 2011; Sarpkaya, 2013; Schlesinger ve Schlesinger, 1994; Trent ve South, 1989). Nitekim araştırmalar (ör: Can ve Aksu, 2016; Eryavuz ve Birecikli, 2018; Leopold, 2016; Parvez, 2011; Yazıcıoğlu ve Kayhan, 2007), hem geleneksel toplumlarda hem de diğer birçok modern toplumda artık hukuki bağlamda yasalar önünde her iki tarafın hakları eşit korunsun da, boşanmanın ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik bağlamda kadın açısından daha çatışmalı ve travmatik bir boyutta tezahür ettiğini göstermektedir.

Öyle ki genel olarak bakıldığında birçok araştırma (ör: Amato 2000; Arıkan 1996; Demirci, 2000; Gerstel, 1987; Grella 1990; Kavas, 2010; Moorefield vd., 2007; Weitzman 1987), sosyo-ekonomik sınıflarından ve çalışıyor olup olmamalarından bağımsız olarak kadınların çoğu için, öncelikle boşanmanın

yıkıcı ekonomik sonuçları olduğuna odaklanmaktadır. Nitekim evlilik sürecinde, evi dışında herhangi bir işte çalışmayan ve eşinin kazancını paylaşan kadın, boşandıktan sonra ciddi bir ekonomik yoksunluk yaşayabilmektedir (Yazıcıoğlu ve Kayhan, 2007). Ekonomik anlamda eşlerine bağımlı olmayan, kendi hayatlarını geçindirebilecek konumda olan kadınlar ise özellikle çocuk sahibi olup tek ebeveynli aile yapısına geçtiklerinde, boşanma sonrası ekonomik kayıplara uğrayabilmektedir (Kalaycı, 2011). Diğer yandan gelir düzeyi yüksek işlerde çalışan kadınlar için boşanma sonrasında kazançlarının finansal yönetimi üzerindeki kontrol kendilerine geçeceğinden (Teachman vd., 2000), boşanmadan ekonomik anlamda olumsuz olmaktan ziyade olumlu etkilenebilecekleri de belirtilmektedir (Eeden-Moorefield vd, 2007).

Bu çalışmanın odağından sapmayarak konuyu özellikle boşanmış kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar açısından detaylandırmak gerekirse, araştırmalar evlenilerek elde edilen statünün boşanarak kaybedildiği ve bu yeni durumun özel hayatlarında olduğu gibi çalışma hayatlarında da kadınlar için birçok ayrımcılık, dışlanma ve eşitsizlik durumunu beraberinde getirdiğini göstermektedir. Örneğin Sarpkaya (2013)'nın, Van ilinde 10 kadın katılımcı ile gerçekleştirmiş olduğu nitel bir araştırmada, kadınlara yöneltilen sorulardan biri "boşandıktan sonraki yaşamlarında nelerin değiştiği"dir. Araştırma sonucunda kadınların eğitim düzeylerinin ve çalışma yaşamına katılma oranlarının görece yükselmesiyle birlikte boşanma sonrası yaşadıkları maddi ve manevi kayıp azalsa da erkeklerin dikkatini çekmemek için işe giderken fazla makyaj yapıp özenli giyinmemek, yalnız hemcinsleriyle sosyalleşip erkeklerle zorunlu durumlar dışında sosyalleşmeyerek toplumsal itibarlarını korumak gibi normal hayat akışlarındakinden farklı edinimler geliştirmek durumunda kaldıkları ortaya konmuştur. Benzer şekilde Çiçek (2014) tarafından Denizli'de yaşayan boşanmış kadın ve erkek olmak üzere toplam

354 kişilik bir örneklem grubu üzerinde yapılmış olan bir başka araştırmada, boşanmışlara yönelik toplumun bakış açısının nasıl olduğuna cevap aranmıştır. Araştırma bulgularına göre, boşanmış kadına iyi gözle bakılmadığı, ön yargılı yaklaşıldığı, hor görüldüğü ve aşağılandığını belirtenler ilk sırada yer almıştır. Bu durumun çalışma hayatında da benzer seyrettiği ifade edilmiştir. Öte yandan araştırmada boşanmış erkeğin nasıl değerlendirildiğine ilişkin elde edilen bulguya göre katılımcıların büyük çoğunluğu (%62,8) boşanmış bir erkeği evli bir erkekten farklı görmediğini belirtmiştir.

2.2 Damgalama

Damgalama, Eski Yunan'da kölelerin veya suçluların, toplumun diğer üyelerinin kendilerinden kaçınması gerektiğini belirtmek adına bedenlerinin yakıcı veya kesici bir alet ile kalıcı olarak işaretlenmesini ifade etmektedir (Thornicroft, 2014). Günümüzde anlam değişikliğine uğrayan damgalama, fiziksel bir işaret değil, görülemeyen bir işaret olarak (Uzunoğlu ve Gümüş, 2018) kişiyi diğerlerinden ayıran fiziksel, ruhsal veya sosyal dezavantaj oluşturan özellikleri nedeniyle yaygın bir sosyal onaylanmama ile sonuçlanan durumu ifade etmektedir (Bos vd., 2013; Tünerir, 2019). Nitekim damgalama ile ilgili kavramsal çerçevenin sağlanmasında öncü çalışmaları olan Goffman (1963), "The Theory of Social Stigma" orijinal adlı kitabında damgayı "toplumsal normlardan ve değerlerden olumsuz yönde saptığı düşünülen bir sosyal kimlik" olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda Goffman'a göre damgalama, bir kişiyi kapsamlı bir şekilde itibarsızlaştıran, onu olağan insandan kusurlu ve değersiz bir insana indirgeyen bir özelliktir. Crocker (1999) da, damgalamanın, bir kişinin belirli bir sosyal bağlamda değersiz(leştirilmiş) bir sosyal kimliğe, bir niteliğe veya bir özelliğe sahip olduğuna inanıldığında gerçekleştiğini öne sürmüştür.

Diğer yandan damgalamanın ön yargılarla ilişkili olduğuna dikkat çekilerek, hemen hemen tüm ön yargılardaki gibi eksik bilgi

içererek, hedefteki kişi ya da grubu değersiz olarak nitelendiren olumsuz bir tutum (Andreyeva vd., 2008) olduğu ileri sürülmektedir. Bu yönüyle damgalama, "hedefteki kişi ya da grubun ön yargılarla algılanarak olumsuz sıfatlarla nitelendirilmesi" (Corrigan, 2005) olarak da kavramsallaştırılabilmektedir. Bu noktada damgalamanın sosyal etkileşimlerde meydana geldiğinin ve bir sosyal bağlamda damgalamaya neden olan özelliklerin, başka bir sosyal bağlamda damgalama unsuru olmayabileceğinin altının çizildiğini belirtmekte fayda vardır (Crocker vd., 1998; Hebl ve Dovidio, 2005)

Damgalama açık bir şekilde etkileşimden kaçınma, sosyal reddetme, yok sayma, itibarsızlaştırma, gözden düşürme gibi davranış yoluyla tezahür edebileceği gibi (Dovidio vd., 2000; Herek, 1999), daha kapalı olarak gergin sosyal etkileşimlerle sonuçlanan göz teması eksikliği, alaycı gülümseme, gözle işaret etme gibi sözsüz rahatsızlık ifadeleri yoluyla da ortaya çıkabilmektedir (Hebl vd., 2000). Bu bağlamda bireyin sahip olduğu özellik toplumsal değerler ile uyuşmadığında ortaya çıkan damgalama sürecinde, damgalanan birey sosyal ilişki ağı içinde daha az kabul görmektedir. Goffman (1963), bu durumun bir anlamda damgalanan bireyin dezavantajlı olarak da nitelendirilebileceğinin göstergesi olduğunu belirtmektedir. Goffman, ayrıca damgalamanın sadece damgalanan kişiyi değil, aynı zamanda onun yakın arkadaşları ve ailesinin de yaşam kalitesini ve refahını derinden etkileyebileceğini ileri sürmektedir.

Bireylerin ya da grupların içinde buldukları toplumdaki ayrılan özellikleri her ne olursa olsun, bu yolla damgalama başkalarının gözünde önemli ölçüde itibar kaybına neden olan dinamik bir değersizleşme sürecidir (Okumuşoğlu, 2019; Zorlu ve Çalım, 2012). Bilim insanları, damgalanan bireylerin bir takım olumsuz sağlık sorunu yaşayabileceği konusunda hemfikirdir (Allport, 1954; Erikson, 1956; Schmader vd., 2008; Vogel vd., 2013). Öyle ki sosyal kimliğin tehdit altında olduğu

düşüncesinin ve grup baskısının bireyin benlik bütünlüğüne zarar vererek (Allport, 1954), kaygı ve strese dayalı azalmış özsaygı, depresif bozukluklar ve anksiyete gibi psikosomatik rahatsızlıklar başta olmak üzere bireyin genel sağlığını olumsuz etkileyeceği açıkça görülmektedir (Okumuşoğlu, 2019).

Konuya boşanmış kadınlar açısından yaklaşıldığında, boşanmış kadınların tarihin her döneminde ve birçok toplumda -özellikle toplumsal normlar gereği evliliğin kadının refahının ve statüsünün bir göstergesi olarak görüldüğü- damgalanmaya maruz kaldığı görülmektedir (Abeyasekera, 2013; Gerstel, 1987; Kung vd., 2004; Parker vd., 2016). Örneğin Hart (1976), "When Marriage Ends: A Study in Status Passage" orijinal adlı kitabında, İngiltere'de boşanmışlar üzerine yapmış olduğu iki yıllık araştırmayı, damgalamanın boşanmışların günlük deneyimlerinin bir parçası olduğunu ileri sürerek özetlemektedir. Araştırmacı, bireyin boşanmış olmasının, onun tanımlayıcı özelliklerinden biri haline gelerek çalışma hayatı da dâhil olmak üzere hayatının birçok alanında olumsuz genelleme yapılmasına neden olabileceğinin altını çizmektedir. Günümüze yakın çalışmalardan Sarpkaya (2013)'nın yapmış olduğu araştırma bulguları da bu görüşü destekler niteliktedir. Buna göre araştırmada, evli olmanın, kadınların toplumsal saygınlıklarını yükselten, toplum içinde adeta dokunulmazlık kazanmalarını sağlayan bir avantaj hali olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada ayrıca kadınlar, toplum tarafından damgalanmadan kaçınmak için boşanmış olduklarını saklamak durumunda kaldıklarını dile getirmiştir. Bununla birlikte araştırmada kadınların boşanmış olmaları nedeniyle sıklıkla çalışma hayatlarında tacize maruz kaldıkları da ortaya konmuştur. Bu durum, boşanmış kadınların duygusal bir ilişki yaşamaya açık olabilecekleri yönünde damgalanmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Bir diğer çalışmada Constan vd. (2016) tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde boşanma sırasında yaşları 23 ve 32 arasında olan 9 kadın üzerinde boşanmaya bağlı damgalanma deneyimleri

incelenmiştir. Araştırma sonucu elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulan beş kategoriden biri çalışma hayatı ile ilişkili olan gizlilik yönetimi olmuştur. Tıpkı Sarpkaya (2013)'nin araştırma sonucunda da görüldüğü üzere boşanmış kadınların damgalanma endişesiyle çalışma hayatlarında bu durumu gizlediği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Adikaram (2019) da Sri Lanka'da 12 boşanmış kadın ile gerçekleştirmiş olduğu araştırmada, çalışma hayatında boşanmış olmalarını gizlemenin damgalanmaktan kaçınmak için katılımcıların başvurduğu önemli bir strateji olduğunu saptamıştır.

2.3 Sosyal Dışlanma

İlk olarak 1960'lı yıllarda Fransa'da dile getirilmeye başlanan sosyal dışlanma, 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler ve sonrasındaki gerileme ile birlikte tüm dünyanın ilgi odağına girmeye başlamıştır (Silver, 1994). 1974 yılında Fransa devlet bakanlarından Lenoir, Fransa'da toplumda suç işleyenleri, fiziksel ve zihinsel engellileri, bakıma muhtaç yaşlı ve hastaları, uyuşturucu madde bağımlılarını, istismar edilen çocukları, ayrı olan ebeveynleri ve bunlar gibi sıra dışı insanları "sosyal uyumsuzluk" içindeki insanlar olarak nitelendirmiştir (Çakır, 2002; Silver, 1994). Kavram, Lenoir tarafından ortaya atıldığında, toplumsal ilişkilerin azalması bağlamında bir dışlanma sürecinden ve bu nedenle toplumun dışında kalmışlardan söz edilmiş, ekonomik bir nedensellik bağlamında tanımlanmamıştır (Silver, 1994). 1970'lerde Fransa'da çok sayıda kitleyi oluşturan dışlanmış gruplara, işsizler ve yoksulların da katılmasıyla, 1980'li yıllara gelindiğinde kavram, eşitsizlik, yoksulluk ve işsizlik olgularıyla açıklanmaya başlanmıştır (Yepez Del Castillo, 1994).

Sosyal dışlanma kavramı, tüm dünyada eşitsizliklerin, uzun süreli işsizliklerin ve beraberinde yoksulluğun yaşandığı bir dönemde tartışılmaya başlanmış olsa da tartışmanın kapsamı zaman içinde yabancılaştırma ve yoksunluk gibi kavramları da kapsar nitelikte genişlemiştir (De Haan, 2000;

Peace, 2001; Room, 1999; Sapancalı, 2005). Bu bağlamda sosyal dışlanmanın her geçen gün kapsamının genişlediğini söylemek de doğru olacaktır. Geline nokta, bugün sosyal dışlanma, diğer ülkelerin de sosyal politika söylemlerine girmiş, küresel çapta tartışma zemini bulmuştur (Silver ve Miller, 2003).

Bu açıklamalar çerçevesinde sosyal dışlanma, bireyin içinde bulunduğu toplum ile bütünleşmesini sağlayan sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sistemlerin tümünden veya bir kısmından, kısmen veya tamamen mahrum olma sürecini ifade etmektedir (Walker ve Walker, 1997'den Aktaran Çakır, 2008). Böylece toplumda bazı kesimler sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, istihdam olanakları ve kültürel faaliyetler gibi insanı içinde bulunduğu topluma ve dolayısıyla dünyaya bağlayan temel süreçlerden yoksun kalarak, sosyal dışlanma olgusu ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu açıdan kavram, klasik yoksulluk tartışmalarından farklı olarak, çok boyutlu ve dinamik bir süreci ifade etmektedir (Çakır, 2008).

Sosyal dışlanma sonuçları açısından değerlendirildiğinde, birçok araştırmaya dayanarak varılabilecek kesin yargı, sosyal bir gruptan dışlanmanın bireyin fiziksel ve psikolojik iyi olma halini olumsuz yönde etkilediği (Baumeister vd., 2002; Wesselmann ve Williams, 2017) ve üzüntü, öfke gibi duygularında artışa neden olduğudur (Hawkley vd., 2011; Smith ve Williams, 2004; Williams vd., 2000). Nitekim MacDonald ve Leary (2005), geliştirdikleri "Sosyal Acı Teorisi"ne göre insanların ilişkilerden veya gruplardan dışlandıklarında bir tür sosyal acı yaşadıklarını ileri sürmektedirler. Twenge vd. (2001) de sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin daha saldırgan olduklarını vurgulamaktadırlar. Moor vd. (2012) ise dışlanmış bireylerin aynı zamanda kendilerine yönelik de saldırgan tutumlar geliştirebileceğini ileri sürmektedir.

Boşanmış kadınlar açısından sosyal dışlanmayı detaylandırmak gerekirse, kadınların boşanmış olmaları nedeniyle tıpkı damgalama gibi sosyal dışlanmaya da sıklıkla maruz kaldıkları

bilinmektedir (Konstam vd., 2016). Bu açıdan boşanma, sosyal dışlanmaya yol açan doğal bir süreç olarak kabul görülmektedir (Zarei vd., 2017). Özellikle boşanmanın onaylanmadığı toplumlarda, kadınların boşanmaları nedeniyle sosyal çevresinde ve iş hayatındaki arkadaşlık ilişkilerinde dışlandıklarına sıklıkla rastlanmaktadır (Kalmijn and Uunk 2007). Bu bağlamda Huddleston ve Hawkings (1993)'in, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da boşanmanın aile ve arkadaşlarla olan ilişkileri nasıl etkilediği üzerine yaptıkları araştırmada, her iki ülke arasında farklılıklar olmakla birlikte boşandıktan sonra arkadaşların boşanmış bireyle sosyal ilişkilerini azalttıkları, kadınların bu süreçte diğer evli hemcinsleri tarafından eşlerine yönelik bir tehlike unsuru olarak algılandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Sarpkaya (2013)'nın araştırmasında da, boşanmış kadınların kendilerini dedikodulardan ve toplumsal baskıdan korumak için eşli davetlerden kaçındıkları, evli arkadaşlarıyla fazla samimi olmadıkları ve daha ziyade bekâr veya boşanmış kişilerle görüştükları ortaya konmuştur. Kadınların ayrıca bu tutumlarını çalışma hayatlarında da devam ettirdiklerine dikkat çekilmektedir. Görüşülen kadınların bu tutumlarının toplumun rahatsızlık veren gözetiminden kurtulabilmek için adeta görünmez olmak istemeleri olduğu belirtilmiştir. Çalışmada ayrıca, ev kadınları toplumsal bir dışlanma yaşamadıklarını ifade ederken çalışan kadınlar iş yerindeki arkadaşlarından rahatsızlık veren davranışlar gördüklerini sıklıkla dile getirmişlerdir. Bu durumun, toplumun örgütsel düzeye de yansıyan dışlayıcı eğiliminin bir yansıması olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte Rathi ve Pachauri (2017) tarafından Hindistan'da 60 boşanmış kadından elde edilen veriler doğrultusunda boşanma öncesinde ve sonrasında karşılaşılan sorunlar ortaya konmuştur. Bunlardan çalışma hayatı ile ilgili olan başlık, sosyal dışlanmadır. Kadınların çoğu boşanmaları sonrasında sosyal çevrelerinde ve çalışma hayatlarında dışlandıklarını belirterek boşanmaları nedeniyle farklı bir gruba aitmiş gibi muamele gördüklerini ve önceki arkadaşlık

ilişkilerini devam ettiremediklerini ifade etmişlerdir. Zarei vd. (2017) de İran'da yaşları 25 ve 55 arasında olan 26 boşanmış kadından elde ettikleri veriler doğrultusunda boşanmayı iş fırsatlarına erişimden aile ve sosyal çevre desteğini kaybetmeye kadar geniş çapta bir sosyal dışlanma sürecinin takip ettiği sonucuna ulaşmıştır.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, katılımcılar, veri toplama stratejisi ve veri analizi stratejisine ilişkin açıklamalara yer verilmektedir.

3.1 Amaç

Araştırmanın amacı 21. yüzyılda çalışma hayatında bir damgalama ve sosyal dışlanma unsuru olmaya devam eden boşanma olgusunun kadın çalışanlar açısından değerlendirilmesidir. Bu kapsamda boşanmış kadınların çalışma hayatında kendilerine yönelik damgalama ve sosyal dışlanma unsurlarına dair görüşlerinin elde edilmesi amaçlanmaktadır.

3.2 Katılımcılar

Araştırmada veriler, Türkiye'de Ege, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde olmak üzere farklı şehirlerde faaliyet gösteren üç büyük işletmedeki 21 (S=21) kadın çalışandan toplanmıştır. Katılımcı grubunun belirlenmesinde, araştırma konusunu oluşturan kişi, olay ya da durum hakkında ve belirli bir amaç doğrultusunda derinlemesine bilgi toplamanın hedeflendiği amaçlı örnekleme yöntemlerinden (Maxwell, 1996) ölçüt örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Ölçüt örnekleme yönteminin tercih edilmesinin nedeni, önceden belirlenmiş bir takım kıstası karşılayan örnekleme seçmede kullanılan bir yöntem (Patton, 2001) olmasıdır. Bu bağlamda araştırmanın amacı doğrultusunda önceden belirlenmiş olan temel kıstas, "boşanmış" olmaktır. Böylece araştırma amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiş olan 21 boşanmış kadın üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılara ayrıca yaşlarını, eğitim düzeylerini ve mesleki pozisyonlarını belirlemek üzere sorular da yöneltilmiştir. Buna göre katılımcıların demografik özelliklerinin çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede öncelikle yaş değişkeni açısından çeşitlilik gösteren katılımcılar gruplanırken doğum yılı aralığına göre kuşak olgusu gözetilerek, İlhan (2019)'ın literatüre hâkim olan genel kanı ile uyumlu bir şekilde ele alıp, Twenge vd. (2010)'nin kuşak sınıflandırmasına dayanarak oluşturduğu sınıflandırma göz önünde bulundurulmuştur. Böylece üç farklı kuşaktan veri elde edilmiş olduğu sonucuna varılmaktadır. Bununla birlikte araştırmada ilköğretimden lisansüstü eğitim düzeyine kadar farklı eğitim düzeyindeki katılımcıdan veri elde edilmiştir. Buna paralel olarak üretimde işçi olarak çalışandan yönetici pozisyonunda çalışana kadar farklı pozisyonlara da ulaşılabilmektedir. Yani, hem mavi yaka, hem beyaz yaka çalışandan veri elde edilmiştir. Bu bağlamda katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'den takip edilebilmektedir:

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişken	Kategori	Sayı (S)	Oran (%)
Doğum Yılı Aralığı	1946-1964 (Nüfus Patlaması Kuşağı)	2	9,5
	1965-1979 (X Kuşağı)	6	28,5
	1980-2000 (Y Kuşağı)	13	62,0
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	5	23,8
	Lise	3	14,3
	Ön Lisans	3	14,3
	Lisans	6	28,5
	Lisansüstü	4	19,1
Mesleki Pozisyon	İşçi	9	42,8
	Formen	1	4,7
	Sorumlu	4	19,1
	Uzman	4	19,1
	Müdür ve üstü	3	14,3

3.3 Veri Toplama Stratejisi

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Öncelikle belirtmekte fayda vardır ki, nitel analiz bireylerin olaylara yükledikleri anlamı ortaya çıkartmak bakımından, yani bireylerin olayları nasıl nitelendirdiklerini anlamak bakımından tercih edilen bir araştırma yöntemidir (Dey, 1993). Storey (2007) de nitel araştırmanın, bireylerin

olaylara yönelik öznel bakış açılarını ortaya çıkarmayı amaçladığını vurgulamaktadır. Bu bakımdan nitel veri, belirli bir amaç çerçevesinde, doğal ortamda, gözlem ve görüşme gibi çeşitli teknikler aracılığıyla elde edilen algı ve düşünceleri içermektedir (Leech ve Onwuegbuzie, 2007). Bu kapsamda fenomenolojik yaklaşım ise bireylerin çevrelerinde olup biten olayları nasıl değerlendirdiklerini anlamaya yönelik bir analizdir (Wade ve Tavris, 1990). Fenomenolojik yaklaşımı uygulayan bir araştırmacı, bireylerin söylemleri doğrultusunda onların duygu ve düşüncelerini anlayarak yorumlamaya çalışmaktadır (Smith ve Eatough, 2007). Sonuçta araştırma kapsamında bu yaklaşım, esasen farkında olunmayan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışla ortaya konmaya çalışılan araştırma sorusuna cevap bulabilmek için seçilmiştir.

Bununla birlikte araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış ve sorulması planlanan soruları içeren bir görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formunun hazırlık aşamasında, ilgili literatürün taranmasının yanı sıra biri işyeri psikoloğu, diğeri işletme bölümü öğretim üyesi olmak üzere iki uzmanın görüşlerine de başvurulmuştur. Katılımcıların kendilerini özgürce ifade edebilecekleri bir ortamda ve yüz yüze yürütülmüş olan görüşmelerde bağlı kalınan bu formdaki sorular, temelde katılımcıların boşandıktan sonra işyerinde diğer çalışanlarla olan ilişkilerinin ve örgütleriyle olan ilişkilerinin ne yönde geliştiği kapsamında sınırlandırılmıştır. Ancak görüşmelerin akışı bu kapsama bağlı kalınarak, katılımcıların belirtmiş oldukları görüşlerini detaylandırmaları ve örneklendirmeleri için farklı sorularla da desteklenmiştir. Bu şekilde açık uçlu sorular çerçevesinde yöneltilmiş olan görüşme sorularının, katılımcıların dürüst ve rahat olarak açıklama yapabilmeleri için araştırmacı ile aralarında sağlanmaya dikkat edilen güven dâhilinde yanıtlandığını belirtmek te yerinde olacaktır. Her bir görüşmenin ortalama 30-40 dakika sürdüğü bu süreçte, görüşmeler ses kaydı ve gözleme dayalı

verilerin not alınması tekniklerinin birlikte kullanılmasıyla kayıt altına alınmıştır.

3.4 Veri Analiz Stratejisi

Veri analiz sürecinde ilk olarak alınan ses kayıtları ve tutulan notlar manuel olarak deşifre edilerek yazıya dökülmüştür. Daha sonra deşifresi yapılan bu kayıtlara içerik analizi yöntemi uygulanmış, benzerlik ve farklılıklar göz önünde bulundurularak, birbiriyle ilişkili olabilecek kodlara ulaşılmıştır. Bu kodlama sürecinde, araştırma konusu ile ilgili olduğu düşünülen kavramlar seçilerek bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Bir sonraki aşama birbirleriyle ilişkili olduğuna karar verilen kodların bir araya getirilerek çeşitli temalar oluşturulmasıdır. Güvenilirliğin sağlanması için belirlenen kodların aynı araştırmacı tarafından farklı zamanlarda veya farklı araştırmacılar tarafından benzer veya aynı temalar altında sıralanması gerekmektedir (Altunışık vd., 2005). Bu nedenle oluşturulan temaların güvenilirliği kodların farklı zamanlarda araştırmacı tarafından aynı temalar ile ilişkilendirilmesi ile sağlanmıştır. Bunu takiben doğrudan alıntılarla bulgular yorumlanmıştır. Bu noktada, nitel araştırmalarda geçerliliğin sağlanmasında nesnel gözlem ve katılımcılardan doğrudan aktarılan ifadelerin önemi (Yıldırım ve Şimşek, 2013) göz önünde bulundurularak araştırmanın geçerliliğin sağlandığını söylemek mümkündür. Son olarak bulgular yorumlanırken içerik analizi türlerinden, birimlerin yüzdese ve oransal olarak görülme sıklığını gösteren frekans analizine (Tavşancıl ve Aslan, 2001) başvurulmuştur. Böylece nitel veriler sayısallaştırılarak verilerin güvenilirliği arttırılmaya çalışılmış ve hatta veriler arasında karşılaştırma yapma imkânı edinilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmada toplam frekansın katılımcı sayısından fazla çıkmasının nedeni, aynı katılımcıların görüşlerinin farklı temalar altında da kodlanabilmiş olmasıdır. Bu bağlamda elde edilen bulgular değerlendirilirken katılımcıların kimliklerini deşifre etmemek adına her bir katılımcıya “K1” ve “K21”

aralığında numaralandırılmış kodlar verilmiş ve yapılan alıntılar bu kodlar referans gösterilerek belirtilmiştir. Kod tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Katılımcılara Verilen Kodlar

Kod	Yaş	Eğitim Düzeyi	Mesleki Pozisyon
K1	44	Lisansüstü	Müdür ve üstü
K2	35	Lisans	Sorumlu
K3	41	Lisansüstü	Uzman
K4	32	Lise	İşçi
K5	43	Ön Lisans	İşçi
K6	57	Lisansüstü	Müdür ve üstü
K7	57	İlköğretim	İşçi
K8	28	Lise	Sorumlu
K9	41	Lisansüstü	Uzman
K10	38	Ön Lisans	Formen
K11	37	İlköğretim	İşçi
K12	39	Lisans	Uzman
K13	43	Lisans	Müdür ve üstü
K14	32	İlköğretim	İşçi
K15	44	Lisans	Uzman
K16	40	Lisans	Sorumlu
K17	27	Lisans	Sorumlu
K18	30	İlköğretim	İşçi
K19	28	İlköğretim	İşçi
K20	38	Lise	İşçi
K21	36	Ön Lisans	İşçi

4. BULGULAR

Elde edilen verilerin analizi sonrasında katılımcıların kendilerine yönelik damgalama unsuruna ait görüşlerinin iki ana tema altında gruplandığı görülmüştür. Bu iki ana tema şöyle sıralanabilmektedir: i) geniş özgürlük sınırı, ii) başarısız ikili ilişkiler. Diğer yandan, sosyal dışlanma unsuruna ait görüşleri ise i) zayıflayan sosyal ilişkiler, ii) azalan kurumsal destek olmak üzere iki ana tema altında gruplanmaktadır. Bu ana temalar ve her bir temanın kapsadığı alt temalar aşağıda Şekil 1’de belirtilmektedir:

Damgalamaya İlişkin Görüşler
Geniş Özgürlük Sınırı
- Karşı cins tarafından taciz edilme
- Hemcins tarafından taciz edilme
Başarısız İkili İlişkiler
- Geçimsiz olarak nitelendirilme
- Depresif olarak nitelendirilme
Sosyal Dışlanmaya İlişkin Görüşler
Zayıflayan Sosyal İlişkiler
- İş ortamında sosyal ilişkilerde dışlanma
- İş dışı ortamda sosyal ilişkilerde dışlanma
Azalan Kurumsal Destek
- Olumsuz sansasyonlarda şüphe odağında görülme
- Negatif ayrımcılığa maruz kalma

Şekil 1: Verilerin Analizi Sonucu Ortaya Çıkan Ana Tema ve Alt Temalar

4.1 Damgalamaya İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların damgalama unsuru olarak belirttikleri ana temalar olan “geniş özgürlük sınırı” ve “başarısız ikili ilişkiler” hakkındaki görüşlerini destekleyen alt temalar ele alınmakta ve katılımcıların direkt ifadeleriyle örneklendirilmektedir.

4.1.1 Geniş Özgürlük Sınırına İlişkin Görüşler

İlk ana tema olan “geniş özgürlük sınırı” analiz edildiğinde, katılımcıların karşı cinsleri tarafından taciz edilmeleri ve hemcinsleri tarafından taciz edilmeleri ile ilgili konulardan bahsettikleri görülmektedir. Bu nedenle alt temalar “karşı cins tarafından taciz edilme” ve “hemcins tarafından taciz edilme” olarak oluşturulmuştur. Tablo 3 katılımcıların vurgulama sıklığını belirten bu alt temaları özetlemektedir.

Tablo 3: Geniş Özgürlük Sınırına İlişkin Görüşler

Alt Temalar	Frekans (f)
Karşı cins tarafından taciz edilme	19
Hemcins tarafından taciz edilme	10

Buna göre, özgürlük sınırlarının geniş görüldüğünü ileri süren ve bu yönde düşüncelerinin gerekçesi olarak karşı cinsleri tarafından taciz edildiklerini belirtenlerin sayısı hayli yüksektir (S=19). Örneğin, bu yönde görüş ileri süren K4 kodlu katılımcı “Bir yıl oluyor eşimden ayrılış ve yedi ay boyunca çalıştığım ünitelerimiz ayrıldı da biraz rahat sayılırım. İlk başlarda konduramamıştım tabi (Ağlar)... Öbür dilerim, bu konu beni çok yıprattı. Mesela argo fıkralar anlatıyordu, sürekli gözü üstümdeydi, beni gece vardiyalarına yazıyordu. Ne zannediyorsa? Boşandım diye ahlaksız mı oldum? Haliyle eğilip kalkıyoruz da iş esnasında. Bir seferinde eğildiğimde yanıma gelip burada telaffuz edemeyeceğim bir şey söyledi bana. Çok ürkütmü, hemen uzaklaştım ama nereye gideceksin ki, aynı üniteye çalışıyoruz. Ayrıca her fırsatta elime, koluma dokunuyordu. Resmen psikolojim bozulmuştu, işe geleceğim saatler yaklaşıncaya kalp atışlarım hızlanıyordu. İşten

ayrılmayı da düşündüm ama paraya da ihtiyacım var sonuçta.” ifadelerini kullanarak hem sözlü, hem psikolojik ve hem de fiziksel tacize uğradığını belirtmektedir. Benzer şekilde K14 kodlu katılımcı da “Ben boşanalı iki ay oldu. ‘Abla’ diye hitap eden bir arkadaşım şimdi konuşurken ‘canım’ diye hitap etmeye başladı. Geçen gün çay molasında yanıma oturdu ‘nasıl gidiyor bekâr hayat’ diye imalı bir şekilde sordu. Çok rahatsız oluyorum.” ifadeleriyle karşı cins tarafından sözlü taciz edildiğini dile getirmektedir. Bir diğer katılımcı olan K2, “Ben çok güler yüzlü bir insanımdır ama boşandıktan sonra sert bir ifadeye büründüm sanki. Öyle olmam gerekti, çünkü gülmenden yüz bulabiliyorlar, sıcakkanlılığından yanlış anlam çıkarabiliyorlar.” diyerek görüşünü dile getirmektedir.

Diğer yandan, özgürlük sınırlarının geniş görüldüğünü ileri süren ve bu yönde düşüncelerinin gerekçesi olarak hem cinsleri tarafından taciz edildiklerini belirtenlerin sayısı da azımsanmayacak kadardır (S=10). Örneğin K5 kodlu katılımcı “En büyük darbeyi de hemcinslerimizden alıyoruz. Ne zaman bir araya gelsek imalı sözler söylüyorlar. Mesela, ‘bu kocayı da boşadı, şimdi özgür kız oldu’, ‘akşamları ne yapıyorsun, hadi anlat anlat’ gibi imalı sözler söylüyorlar. Ne yapacağım akşam? Çocukların temizliği var, yemeği var. Üstelik tek başıma bunlarla ilgilenmek durumundayım.” cümleleriyle yaşadıklarını dile getirmektedir. K1 kodlu katılımcı ise şu ifadeleri kullanmaktadır: “Ben yönetici pozisyonundayım ama bu demek değil ki boşanmış bir kadın olarak tacize uğramıyorum. Elbette ben de bu konuda nasibini alanlardanım maalesef. On yıldır ayırırım eşimden ve tekrar evlenmedim. Bu süreçte hemcinslerimin zaman zaman ima ettiklerinin beni rahatsız ettiğini ifade edebilirim. Mesela yanımda gördükleri her erkekle aramda duygusal bir ilişki olabileceğim gibi meraklı sorular yöneltebiliyorlar. Bunu yıllardır bıkmadan yapıyorlar. Bir süre sonra kendimi sorgulamaya başladım ‘acaba ben bu denli gönlü geniş biri gibi mi gözüküyorum’ diye. Fark ediyorum ki psikolojik olarak beni yıpratmış bu durum.” K12 kodlu katılımcı ise hemcinslerinden gördüğü tacizi şöyle dile getirmektedir: “Ben mesleğim gereği dış görünümüne özen göstermeliyim. Aslında

herkes öyle olmalı. Ben boşanmadan önce de böyleydim ama boşandıktan sonra hiç anlam veremediğim bir şekilde hemcinslerimin 'sen boşanmış bir kadınsın artık, biraz az dikkat çekici giyinsen daha iyi olur' diyerek hadsizce beni uyardığına şahit oldum. Ve ne zaman işyerinde erkeklerin tacizkâr davranışlarından rahatsız oluşumu kendileriyle paylaştım 'sen boşanmış bir kadınsın artık' diyerek aynı cümleleri yineliyorlar, inanmıyorum, sanki suç işledim."

4.1.2 Başarısız İkili İlişkilere İlişkin Görüşler

İkinci ana tema olan "başarısız ikili ilişkiler" analiz edildiğinde, katılımcıların çalışma arkadaşları tarafından ikili ilişkilerde geçimsiz olarak nitelendirildikleri ve depresif olarak nitelendirildikleri ile ilgili konulardan bahsettikleri görülmektedir. Bu nedenle alt temalar "geçimsiz olarak nitelendirilme" ve "depresif olarak nitelendirilme" olarak oluşturulmuştur. Tablo 4 katılımcıların vurgulama sıklığını belirten bu alt temaları özetlemektedir.

Tablo 4: Başarısız İkili İlişkilere İlişkin Görüşler

Alt Temalar	Frekans (f)
Geçimsiz olarak nitelendirilme	10
Depresif olarak nitelendirilme	9

Bu kapsamda ikili ilişkilerde başarısız görüldüklerini ileri süren ve bu yönde düşüncelerinin gerekçesi olarak geçimsiz olarak nitelendirdiklerini belirtenlerin sayısı nerdeyse örneklemin yarısı kadardır (S=10). K16 kodlu katılımcı bu konuda şunları söylemektedir: "Çok kez şahit oldum. Ne zaman işle ilgili bir konu üzerinde anlaşmazlık olsa duyuyorum ki arkamdan 'kocasıyla da anlaşamadı zaten' diyorlar." Bir diğer katılımcı K3 ise "Bir seferinde yemekhanede öğle yemeği yerken masadaki bir arkadaşım yemeğine fazla tuz attı, ben de zararlı olabileceğini düşünerek uyardım. Onca kişinin içinde bana 'sen eşine de böyle karışıyordun anlaşılın, çocuk dayanamadı' diye alaycı bir şekilde cevap verdi. Sonrasında masadakiler bu konu üzerinden geçimsiz kişilerin evlilikleri de yürütemediği ile

sonuçlanan bir tartışma içine girdiler. Çok rencide oldum. Hepsi üstü kapalı aynı fikirdeydi sanki: Geçimsizsen evliliği yürütemezsin. Yani ben bir anda üstü kapalı bir şekilde geçimsiz ilan edildim. Boşanmamın gerçek nedeni ise kesinlikle bu değil." Benzer şekilde K11 kodlu katılımcı bu konuda "Şefimiz bir şey yapmamızı istediğinde kendi görüşümüzü söylemeyelim mi? Başka arkadaşım söyleyince ona bir şey demiyor, ben söyleyince bana 'sen böyle her şeye bahane bulursan ikinciye de üçüncüye de boşarsın' diyerek gülüyor." ifadeleriyle görüşünü dile getirmektedir.

Öte yandan, ikili ilişkilerde başarısız görüldüklerini ileri süren ve bu yönde düşüncelerinin gerekçesi olarak depresif olarak nitelendirdiklerini belirtenlerin sayısı da azımsanmayacak kadardır (S=9). Örneğin K15 kodlu katılımcı bu konuda görüşünü şöyle dile getirmektedir: "Yüzüme karşı söylemiyorlar ama arkamdan 'yeni boşandı depresyondadır' diye konuşuyorlarmış. Bunu tavırlarından da anlayabiliyorum. Bu nedenle de işle ilgili bir çatışma yaşadığımızda konunun ne olduğuna bakılmadan haksız bulunabiliyorum." K13 kodlu bir diğer katılımcı "Benim lakabım 'depresiftir zaten. (Gülüyor) Boşandıktan sonraki yıllarda üzerime yapıştı bu lakap. Bazen haklılar diye de düşünüyorum, ama aslında bu depresiflik değil. Sanırım kendimi koruyayım diye taktığım maskeyi biraz abartmışım."

4.2 Sosyal Dışlanmaya İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların sosyal dışlanma unsuru olarak belirttikleri ana temalar olan "zayıflayan sosyal ilişkiler" ve "azalan kurumsal destek" görüşlerini destekleyen alt temalar ele alınmakta ve katılımcıların direkt ifadeleriyle örneklendirilmektedir.

4.2.1 Zayıflayan Sosyal İlişkilere İlişkin Görüşler

İlk ana tema olan zayıflayan sosyal ilişkiler analiz edildiğinde, katılımcıların iş ortamında sosyal ilişkilerde dışlandıkları ve iş dışı ortamda sosyal ilişkilerde dışlandıkları ile ilgili konulardan bahsettikleri görülmektedir. Bu

nedenle alt temalar “iş ortamında sosyal ilişkilerden dışlanma” ve “iş dışı ortamda sosyal ilişkilerden dışlanma” olarak oluşturulmuştur. Tablo 5 katılımcıların vurgulama sıklığını belirten bu alt temaları göstermektedir.

Tablo 5: Zayıflayan Sosyal İlişkilere İlişkin Görüşler

Alt Temalar	Frekans (f)
İş ortamında sosyal ilişkilerde dışlanma	13
İş dışı ortamda sosyal ilişkilerde dışlanma	12

Buna göre katılımcıların önemli bir bölümü (S=13) sosyal ilişkilerinin zayıfladığını ileri sürmekte ve bu yönde düşüncelerinin gerekçesi olarak iş ortamında sosyal ilişkilerde dışlandıklarını dile getirmektedirler. Örneğin K18 kodlu katılımcı “*Vardiyalı çalıştığımızdan her zaman denk gelmiyoruz ama denk geldiğimizde hep birlikte çay molasına, yemeğe çıktığım arkadaşlarım bazen beni çağırılmaya başladı.*” diyerek yaşadıklarını ifade etmektedir. Benzer şekilde K19 kodlu bir diğer katılımcı da “*Ben 08:00-18:00 çalışıyorum. Bizim ünite de bu şekilde çalışan iki kadın var. Doğal olarak hep birlikte molalara çıkardık. Boşandıktan sonra benden uzaklaştığını fark ettim. Eşi benle görüşmesini istemiyormuş, eşi de bizim fabrikada çalışıyor. Bir de benim boşanmam biraz olaylı sürdü, eski eşim bana şiddet uygulamaya kalktı, mahkemelik olduk anlayacağınız. Galiba bundan rahatsız oldu ama anlam veremedim, çok üzüldüm. Ben de bana destek olmasını beklerdim bir kadın olarak. O benle arkadaşlığını kesince bu sefer başka ünitelikler de benden kaynaklı bir şey var diye düşündü. Ben de kimseyle konuşmuyorum artık, ne yapayım...*” ifadeleri ile görüşünü belirtmektedir.

Katılımcıların azımsanmayacak bir diğer bölümü (S=12) de sosyal ilişkilerinin zayıfladığını ileri sürerken bu yönde düşüncelerinin gerekçesi olarak iş dışı ortamda sosyal ilişkilerde dışlandıklarını dile getirmektedirler. Bu konuda K28 kodlu katılımcı görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir: “*İşyerinden arkadaşlarımla birbirimize eşli misafirliğe giderdik. Şimdi davet*

*etmiyorlar beni. Eşleri için tehlike gibi görüyorlar galiba. Ben çağırdığımda da gelmediler. ‘Eşini bırak evde sen gel diyorum arkadaşşıma’, ‘eşim izin vermez’ diyor. Ama başkalarına eşli olmadan gittiğini biliyorum. Kırılıyorum tabi, ama artık ben de kimseyi çağırmıyorum da aramıyorum da.”*K8 kodlu katılımcı ise bu konuda, “*Ben bir yıl evli kaldım. Sanki evlenince statü atlamışım gibi birçok arkadaşım oldu. Hepsi evli çiftlerdi. İşyerinde de evli çiftlerin bana yakınlaştığını fark ettim. Birbirimize gelip gitmeye başladık hatta sık sık. Boşandıktan sonra ise kimse beni misafirliğe çağırmadı (Gülüyor). Ne değişti acaba henüz anlayamadım”* diyerek yaşadıklarını aktarmaktadır. Öte yandan K9 kodlu katılımcı bu konu ile ilgili bir başka unsura dikkat çekerek görüşlerini şöyle aktarmaktadır: “*İşyerinde daha önce selamlaşmaktan öte bir ilişkim olmayan yeni arkadaşlarım oldu. İş dışında birlikte vakit geçirmeye başladık. Ortak özellikleri tahmin edin ne? Benim gibi boşanmış olmaları. Kendileri çekti beni içlerine ve bir anda boşanmış kadınlardan oluşan bir arkadaş grubunun içinde buldum kendimi. Sanki diğerleri tarafından bu grubun içine itilmiş gibi hissediyorum. Rahatsız olmuyor da değilim.”*

4.2.2 Azalan Kurumsal Desteğe İlişkin Görüşler

İkinci ana tema olan kurumsal desteğin azalması analiz edildiğinde, katılımcıların olumsuz sansasyonlarda şüphe odağında görüldükleri ve negatif ayrımcılığa maruz kaldıkları ile ilgili konulardan bahsettikleri görülmektedir. Bu nedenle alt temalar “olumsuz sansasyonlarda şüphe odağında görülme” ve “negatif ayrımcılığa maruz kalma” olarak oluşturulmuştur. Tablo 6 katılımcıların vurgulama sıklığını belirten bu alt temaları göstermektedir.

Tablo 6: Azalan Kurumsal Desteğe İlişkin Görüşler

Alt Temalar	Frekans (f)
Olumsuz sansasyonlarda şüphe odağında görülme	16
Negatif ayrımcılığa maruz kalma	8

Bu çerçevede katılımcıların büyük çoğunluğu (S=16) kurumsal desteğin azalması ile ilgili

görüşlerini ifade ederken olumsuz sansasyonlarda şüphe odağında görülme konusuna vurgu yapmışlardır. Bu konu hakkında bazı katılımcı görüşleri şöyledir: K6 kodlu katılımcı "Geçen senelerde işyerinde bir müdür ile daha alt pozisyonda çalışan bir kişinin ilişki yaşadığıyla ilgili bir dedikodu ortaya çıktı. Sonra dallanıp budaklandı, ciddi ciddi herkes konuşur oldu. Nice sonra dedikodudan öte gerçek olduğu ortaya çıktı ve taraflardan biri evli olduğundan bu uygunsuz davranış işten ayrılmalariyla sonuçlandı ama bu süreçte bütün oklar bana çevrilmişti. Ben de kadın, boşanmış ve müdürüm... Hikâyedeki taraflardan biri de müdüdü. Boşanmış bir kadın olmak böyle olumsuz yakıştırmalara daha fazla maruz kalabileceğiniz anlamına geliyor çünkü. Ben bunu başka zamanlarda da tecrübe ettim. Oysa gerçek ortaya çıktığında gördük ki, müdür olan taraf erkekti, kadın ise bekârdı. Yani ortada boşanmış bir kadın yoktu" diyerek görüşünü ifade etmektedir. Bu konuda görüş bildiren bir diğer katılımcı K10 kodlu katılımcı olup, şunları dile getirmektedir: "İşyerinde duygusal ilişki yaşayanlar çok oluyor, engel olamıyorsunuz. Bunları fark edince vardiyalarını değiştiriyoruz hatta çok müsaade etmemek için. Çünkü sonradan sorun olabiliyor. Böyle bir duyum alıp vardiya düzenini ona göre yaptığım bir hafta bir baktım benim hakkımda dedikodu dönmeye başlamış. Kendimi bilmem kimle aynı vardiyaya yazmışım, acaba o söylentileri çıkaran ben miymişim? Birçok açıdan zor boşanmış olmak ama bir de böyle her dedikodu çıktığında gözler ilk size çevriliyor ya o insanın moralini çok bozuyor."

Nispeten az sayıda katılımcı (S=8) ise kurumsal desteğin azalması ile ilgili görüşleri noktasında negatif ayrımcılığa maruz kalma konusuna vurgu yapmaktadır. Bu konuda K7 kodlu katılımcı "Ben 42 yaşındayken eşimi kaybettim, bir daha da evlenmedim. Şu an 57 yaşındayım. Yani hesap edin 13 yıldır dulum. Bu kelimeyi de sevmiyorum ama... Ve 13 yıldır burada çalışıyorum. İşyerinde dedikodu da yaptılar, alaycı alaycı kıkırdadılar da yanımda, arkadaşlık teklif eden de oldu, evlenme teklif eden de. Ben belki on kere formenime şikâyet

etmişimdir, hiç bir şey yapmadı. Şikâyet ettiğimle kaldım her seferinde. Sonra adım geçimsiz çıktı. Şikâyet ettiğim zaman bakıyordum benle ilgili şeyleri değiştiriyorlar, ünitem değişiyor, vardiyam değişiyor, yani benim düzenim bozuluyor. Olması gereken ise beni rahatsız edenin düzeninin bozulması, ama ayrımcılık yapılıyor. Önyargılı davranıp ayrımcılık yapılıyor." K4 kodlu katılımcı da benzer şekilde "Ben formenime şikâyet edemedim, çünkü beni taciz eden formenimdi. Bu nedenle İnsan Kaynaklarına gidip şikâyetçi oldum, hatta elimde dilekçeyle gittim. Dilekçem dahi alınmadı. Benim ünitemi değiştirdiler. Şimdi yanımdan geçerken pis pis gülüyor bana. Gittiğim ünite ise böyle sorun çıkaranların gönderildiği bir yer olarak biliyoruz biz. Pişman oldum şikâyet ettiğim için. Her gün ağlayarak geliyorum işe" sözleriyle görüşlerini belirtmektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Boşanmış kadınların çalışma hayatında kendilerine yönelik damgalama ve sosyal dışlanma unsurlarına dair görüşlerinin elde edilmesinin amaçlandığı bu çalışmanın bulguları özetlendiğinde, her iki unsur altında da iki ana temanın gruplandığı görülmektedir. Buna göre, katılımcıların kendilerine yönelik damgalama unsuruna ait görüşleri "geniş özgürlük sınırı" ve "başarısız ikili ilişkiler" ana temaları altında; sosyal dışlanma unsuruna ait görüşleri ise "zayıflayan sosyal ilişkiler" ve "azalan kurumsal destek" ana temaları altında gruplanmaktadır.

Bu ana temalar detaylandırıldığında, damgalamaya ilişkin görüşleri çerçevesinde çalışan boşanmış kadınların, karşı cinsleri tarafından taciz edildikleri ve hemcinsleri tarafından taciz edildiklerine işaret ederek "geniş özgürlük sınırı" alt temasında görüş birliğine vardıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca aynı ana tema altında geçimsiz olarak nitelendirildikleri ve depresif olarak nitelendirildiklerini belirterek "başarısız ikili ilişkiler" ise çalışan boşanmış kadınların görüş birliğinde oldukları bir diğer alt temadır. Öte yandan sosyal dışlanmaya ilişkin görüşleri çerçevesinde, çalışan boşanmış kadınların iş

ortamında sosyal ilişkilerde dışlandıkları ve iş dışı ortamda sosyal ilişkilerde dışlandıklarını belirterek “zayıflayan sosyal ilişkiler” alt temasında hemfikir oldukları görülmektedir. Son olarak olumsuz sansasyonlarda şüphe odağında görüldüklerini ve negatif ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirttikleri “azalan kurumsal destek” ise çalışan boşanmış kadınların hemfikir oldukları diğer alt temadır.

Bu çerçevede araştırma bulguları değerlendirildiğinde, bu bulguların literatürde uzun yıllardır ortaya konan diğer bulgularla örtüşür nitelikte olduğu görülmektedir. Çalışmanın dikkat çekmek istediği unsur ise esasen tam da bu husus bağlamındadır. Nitekim yirmi otuz yıldan fazla bir süre önce yapılan araştırma sonucu da, bundan on yıl önceki de, hatta tıpkı bu araştırma gibi günümüz araştırmaları da boşanmanın, hemen hemen her dönemde ve her toplumda özellikle kadınlar açısından bir damgalama ve sosyal dışlanma sebebi olarak görüldüğü yönünde bulgular ortaya koymaktadır. Oysa içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda, boşanmış olmanın hala bir damgalama ve sosyal dışlanma sebebi olmasının tüm toplumlar için kabul edilemez bir sosyal gerçeklik olduğu düşünülmektedir.

Gerçekten ulusal ve uluslararası literatüre dönüp tarihsel akış içinde ele alınan ilgili çalışma bulguları ile bu çalışma bulguları birlikte değerlendirildiğinde örneğin Gerstel (1987) Amerika Birleşik Devletleri’nde boşanmış 104 kadın ve erkekle yapmış olduğu araştırmada, özellikle boşanmış kadınların kendilerini sosyal yaşamdan dışlanmış ve değersiz olarak gördükleri sonucuna ulaşmıştır. Hatta kendileri de boşanmış olmalarına rağmen katılımcıların, diğer boşanmışları değersizleştirerek evli olmayı yüceltiklerinin altını çizmektedir. Bu çalışmada da katılımcıların önemli bir kısmı (S=13) iş ortamında sosyal ilişkilerde dışlandıklarını ve yine önemli bir kısmı (S=12) da iş dışı ortamda da çalışma arkadaşları tarafından sosyal ilişkilerde dışlandıklarını ifade etmiştir. Ayrıca evli olmanın yüceltilip boşanmış olmanın değersizleştirilerek hem

cinsleri tarafından damgalanıp imalı sözlerle taciz edildiklerini belirtenlerin sayısı da azımsanmayacak kadardır (S=10). Diğer bir araştırmacı Willers (1993), Amerika Birleşik Devletleri’nde kadın ve erkeklerden oluşan 80 kişilik bir örneklem üzerinde yapmış olduğu araştırma sonucunda, kişinin medeni hali ile profesyonel hayatta iş performansı ilişkili olmasa da evliliğini yürütemeyerek boşananların işlerinde de “başarısız” olabileceklerinin düşünüldüğüne dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Arıkan (1996)’ın Ankara’da yaşayan toplam 500 kadın ve erkeğin boşanmaya ve boşanmış bireylere ilişkin görüş ve değerlendirmelerinin elde edilmesi amacıyla yapmış olduğu çalışmada da kadınlara yönelik damgalayıcı tutumların, kimi zaman amacını aştığının altı çizilmektedir. Öyle ki boşanmış kadının işyerindeki bir başarısızlığının boşanmasına bağlanarak “zaten evliliğinde de başarısızdı” gibi ifadelerle kadının hem damgalanıp hem dışlandığı belirtilmektedir. Bu araştırma sonuçları da benzer bulguları ortaya koymaktadır. Katılımcılar, boşanmış olmaları nedeniyle çalışma arkadaşları tarafından ikili ilişkilerde geçimsiz (S=10) ve depresif (S=9) olarak nitelendirildiklerini ifade etmekte ve işle ilgili bir anlaşmazlık veya başarısızlık durumunda bu nitelendirmelerin ön plana çıktığını belirtmektedirler. Bununla birlikte Sarpkaya (2013)’nın, Van ilinde 10 kadın katılımcı ile yürütmüş olduğu araştırmanın bulgularından biri de çalışma hayatında boşanmış kadınların daha erkeksi görülürken evli kadınların daha naif ve kadınsı bulunduğu ve bu nedenle çok fazla iş yükü ile boğulmaması gereken kişiler olarak nitelendirildikleridir. Bu nedenle araştırmada, boşanmış kadınlara daha fazla iş yükü verildiği ortaya konmuştur. Bu araştırma bulgularında da boşanmış olmaları nedeniyle kurumsal desteklerinin azalmış olduğunu söyleyen kadınlardan bu durumu örgüt içinde negatif ayrımcılığa maruz kalmalarıyla ilişkilendirenlerin sayısı (S=8) hiç de az değildir.

Elbette az gelişmiş ülkelerde, aynı ülke içinde geleneksel değerlerin hâkim olduğu bölgelerde,

görece değişime kapalı olan topluluklarda ve eğitim düzeyi düşük gruplarda boşanmaya ve boşanmış bireylere yönelik olumsuz tutumların çok daha belirgin olduğu söylenebilir (Arıkan, 1996). Ancak bunların aksine, kadınların geçmişe kıyasla daha çok gelir getirici bir işe sahip olduğu, ailenin geçimine katkı sağlayan bir role kavuştuğu, edilgen rolünün azalarak eş seçiminde bireysel tercihinin belirleyici olduğu ve böylece her iki cins açısından daha eşitlikçi bir anlayışının yaygınlaştığı günümüz modern toplumlarında da boşanmış kadınlara yönelik sosyal yaptırımların gücünün tümüyle azaldığını söylemek mümkün değildir (Çiçek, 2014). Nitekim bu çalışmanın yürütülmüş olduğu şehirlerin içinde bulunduğu üç bölge sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları bakımından farklılaşmaktadır. Bununla birlikte örneklemin eğitim düzeyi ve buna bağlı olarak mesleki pozisyonu ile gelir düzeyi de kendi içinde farklılaşmaktadır. Bu bakımdan katılımcıların boşanmış olmaları nedeniyle çalışma hayatında kendilerine yönelik damgalama ve sosyal dışlanmanın tümüyle farklı olmamakla birlikte aynı düzeyde olmadığı görülmektedir. Öyle ki, Ege Bölgesi'nde boşanmış kadınlar nispeten daha normal olarak değerlendirilirken, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde boşanma daha geleneksel değerler çerçevesinde algılamakta ve bu bölgelerdeki katılımcıların yaşamış oldukları damgalama ve sosyal dışlanmanın daha katı bir süreç içinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kadınların eğitim düzeylerinin görece yükselmesiyle birlikte boşanma sonrası yaşadıkları damgalama ve sosyal dışlanmanın da azaldığı anlaşılmaktadır.

Modern yaşamda toplumsal değişime bağlı olarak kadınların çalışma hayatına aktif katılımlarıyla, ekonomik ve sosyal konumları açısından erkeklerle aralarındaki eşitsizliğin bir ölçüde sağlanmış olması (Bouteillec vd., 2011), evlilik sürecinde kadınlardan beklenen edilgen rolün azalmış olması (Aydın ve Baran, 2010), eş seçiminde bireysel tercihlerin ön plana çıkmış olması (Giddens, 2000) ve hem kadınların hem de erkeklerin zaman içinde geleneksel tabulardan çıkıp alternatif yaşam

tarzı arayışı içine girmesi (Çiçek, 2004) gibi nedenlerle gelecekte boşanmaların daha da artabileceği yaygın bir görüştür (Aydın ve Baran, 2010). Bu bakımdan kadınların boşanmış olmaları nedeniyle çalışma hayatında damgalama ve sosyal dışlanmaya maruz kalmalarını en aza indirmek ve örgütsel barış ortamını devam ettirmek için örgüt açısından yaklaşıldığında, yöneticilere uygulamaya dönük bir takım görev düşmektedir. Bu noktada bütüncül bir bakış açısıyla, damgalama ve sosyal dışlanma süreçlerini, örgütsel düzeyde geliştirecekleri içerme politikalarıyla engellemeleri önem taşımaktadır. Bu anlamda boşanmış kadınları değerlendirirken daha tarafsız ve önyargısız olunması adına çalışanların bilinç düzeylerini arttırmaya yönelik her türlü etkinlik anlamlı olacaktır. Nitekim Morgan (1981) tarafından da gerek kitle iletişim araçları gerekse çeşitli eğitsel, sosyal, kültürel kaynakların etkisiyle açık ve esnek tutumların geliştirilebileceği vurgulanmaktadır. Böylece adeta dezavantajlı olarak nitelendirilebilecek konumda olan boşanmış kadınlara yönelik olumsuz tutum ve davranışların tersi yönde evrilmesi adına örgütsel bir kültür oluşturulabilecektir. Diğer yandan kadınların boşanma sürecini içselleştirdiği ve nihayetinde depresyon olarak yaşadığı (Aseltine vd., 1993; Simon ve Marcussen, 1999; Williams ve Dunne-Bryant, 2006) ayrıca boşanmışların iyilik hallerinin evlilere kıyasla daha düşük olduğu (Amato, 2000; Kitston vd., 1992) gerçeklerini göz önünde bulundurarak, boşanma aşamasında rehberlik, boşandıktan sonra ise izleme ve destekleme hizmeti almaları bu süreçten en az hasarla çıkmalarını sağlayacaktır. Bu konuda özellikle son zamanlarda önemi giderek daha fazla hissedilmeye başlanan ve uygulamada daha sık yer edinen işyeri psikoloğu istihdam edilmesi, eğer istihdamı mümkün değilse bu yönde hizmet satın alınması önerilmektedir. Psikolojik danışmanlık, bireyin kendisini ve karşısındaki(leri)ni anlaması, farkındalık kazanması, kendisini çevreleyen problemleri tanımlayabilmesi ve çözüm yolları üretebilmesi, doğru kararlar alabilmesi,

çevresiyle uyumlu ve sağlıklı iletişim geliştirebilmesi gibi birçok yönden bireyin yararlanabileceği profesyonel bir destek sürecidir. Böylece bir işyeri psikoloğu, bu araştırmanın kapsamı özelinde, boşanmış kadınlara yönelik bir destek hizmeti verebileceği ve örgüt içi bilinç düzeyinin artmasına yönelik etkinlikler düzenleyebileceği gibi esasen çalışan mutluluğu adına diğer birçok örgütsel ihtiyaca ve tüm çalışanlara yönelik hizmet de geliştirebilecektir.

Çalışma kısıtları açısından değerlendirildiğinde, sosyal bilimler alanındaki çoğu çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da sonuçlarının genellenebilirliği bakımından bir takım kısıttan söz etmek doğru olacaktır. İlk olarak zaman ve maliyet tasarrufu gözetilmesi sonucu, kolayda örnekleme yöntemi dâhilinde örneklem belirli sayı (S=21) ile sınırlı tutulmuştur. İşletmelerde çalışan kişilerin yeterli yüzdelere ulaşılmış olmakla birlikte bu durum, tarafsızlık ilkesine tam olarak uyulamayarak araştırma amacı doğrultusunda belirlenen özellikte çalışanların tamamına ulaşılmasına neden olmuştur. Böylece katılımcıların evreni bütünüyle temsil edememesi bir diğer kısıt olarak görülebilmektedir. Ayrıca nitel araştırma

yöntemi her ne kadar daha derinlemesine ve detaylı bilgi elde etmek bakımından avantajları olan bir araştırma yöntemi olsa da az sayıda kişiden ve az sayıda soru aracılığıyla veri elde edilmesini mümkün kıldığından nicel veri toplama yöntemi ile daha çok sayıda kişiden daha çok soru aracılığıyla veri elde edilememesi de bir başka kısıt olarak değerlendirilebilmektedir. Son olarak çalışmanın sadece özel sektörü kapsıyor olması bir başka kısıt olarak ele alınabilmektedir. Sonraki çalışmaların bu kısıtları gözeterek yürütülmesinin ilgili literatüre ve gelecek araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Son olarak çalışma uygulamaya katkısı açısından değerlendirildiğinde, çalışan mutluluğunu gözetip örgütsel barış ortamının sürdürülebilirliğine önem veren uygulamacılar için yol gösterici olacağı ümit edilmektedir. Bu noktada işverenlerin giderek artacağı düşünülen boşanma olgusunu göz önünde bulundurarak yukarıda türlü çalışmalarla da desteklenen boşanmış kadınlara yönelik işyerindeki olumsuz tutum ve davranışları tespit etmesi ve önleyici tedbirler almasının bir gereklilik olduğu düşünülmektedir.

REFERANSLAR

ABEYASEKERA, A. L. (2013). The Choosing Person: Marriage, Middle-Class Identities, and Modernity in Contemporary Sri Lanka. (Doktora Tezi). Bath: Bath Üniversitesi.

ADİKARAM, A. (2019). At Their Wits' End? How Divorced Women Cope with Workplace Harassment in Sri Lanka. *Gender in Management: An International Journal*. 34(6). 489-509

ALLPORT, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. New York: Addison-Wesley.

ALTUNIŞIK, R., COŞKUN, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.

AMATO, P. R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1269-1287.

ANDREYEVA, T., PUHL, R. M. BROWNELL, K. D. (2008). Changes in Perceived Weight Discrimination among Americans: 1995-1996 through 2004-2006. *Obesity*, 16(5), 1129-1134.

ARIKAN, Ç. (1992). *Yoksulluk, Evlilikte Geçimsizlik ve Boşanma*. Ankara: Şafak Matbaası.

ARIKAN, Ç. (1996). *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri

Genel Müdürlüğü. Araştırma ve Sosyal Politika Serisi, 19, Ankara.

ASELTINE, R. H. KESSLER, R. C. (1993). Marital Disruption and Depression in a Community Sample. *Journal of Health and Social Behaviour*, 34, 237-251.

AYDIN, O. BARAN, G. (2010). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 117-126.

AYDINALP, E. (1981). Boşanmalar ve Boşanmaların Ortaya Çıkardığı Bireysel Sorunların Aile Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi. (Bilim Uzmanlığı Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

BAUMEISTER, R. F., Twenge, J. M. ve Nuss, C. K. (2002). Effects of Social Exclusion on Cognitive Processes: Anticipated Aloneness Reduces Intelligent Thought. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 817-827.

BECKER, S. H. (2013). Hariciler (Outsiders), Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması (Çev. L. Ünsaldı ve Ş. Geniş). İstanbul: Heretik Yayınları.

BOS, A. E. R., PRYOR, J. B., REEDER, G. D. STUTTERHEIM, S. E. (2013). Stigma: Advances in Theory and Research. *Basic and Applied Social Psychology*, 35(1), 1-9.

BOUTEÏLLEC, N. L., BERSBO, Z. FESTY, P. (2011). Freedom to Divorce or Protection of Marriage? The Divorce Laws in Denmark, Norway, and Sweden in the Early Twentieth Century. *Journal of Family History*, 36(2), 191-209

CAN, Y. AKSU, N. B. (2016). Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 888-902.

CORRIGAN, P. (2005). On the Stigma of Mental Illness. Washington: American Psychological Association.

CROCKER, J. (1999). Social Stigma and Self-Esteem: Situational Construction of Self-Worth. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35(1), 89-107.

CROCKER, J., MAJOR, B. STEELE, C. (1998). Social Stigma. D. T. Gilbert, S. T. Fiske, G.

Lindzey (Der.), *The Handbook of Social Psychology* içinde (ss. 504-553). Boston, MA: McGraw-Hill.

ÇAKIR, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 83-104.

ÇAKIR, Ö. (2008). Türkiye’de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 25-47.

ÇİL, G. (2019). Türkiye’de Boşanamayan ve Boşanan Kadınların Yapabilirliklerinin Boşanma Eylemine Geçiş veya Geçemeyişleri Üzerine Olan Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

ÇİFTÇİ, B. (2016). Türkiye’de Toplumsal Kültürün İş Güvenliği Kültürüne Etkisi. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 7(2), 13-40.

ÇİÇEK, Z. (2014). Boşanmanın Sosyolojik Analizi: Denizli Kenti Örneği. (Doktora Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

DEREJE, W. (2014). The Causes and Psychosocial Impacts of Divorce on Women: The Case of Ethiopian Women Lawyer's Association (EWLA) Supported Women (Doktora Tezi). Etiyopya: Addis Ababa Üniversitesi.

DEMİRCİ, N. (2000) The Effects of Divorce on Professional Women’s Status and Sex Role (Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi.

DEY, I. (1993). *Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide for Social Scientists*. London: Routledge Publications.

DOVİDİO, J. F., MAJOR, B. CROCKER, J. (2000). Stigma: Introduction and Overview. T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl, J. G. Hull (Der.), *The Social Psychology of Stigma* içinde (ss. 1-28). New York, NY: Guilford.

DE HAAN, A. (2000). Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation. *Studies in Social and Political Thought*, 2(2), 22-40.

DİKEÇ, G., UZUNOĞLU, G. GÜMÜŞ, F. (2019). Stigmatization Experiences of Turkish Parents

of Patients Hospitalized in Child and Adolescent Psychiatric Clinics. *Perspectives in Psychiatric Care*, 55, 336-343.

ERIKSON, E. (1956). The Problem of Ego-identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4, 56-121.

ERYAVUZ, A. K. ve Birecikli, Ş. Ü. (2018). Türkiye'de Kadının Boşanması: Yaşam Analizi Modelleri. *Çalışma ve Toplum*, 3, 1227-1252.

GERSTEL, N. (1987). Divorce and Stigma. *Social Problems*, 34(2), 172-186.

GİDDENS, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

GOFFMAN, I. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

GRELLA, C. (1990) Irreconcilable Differences: Women Defining Class after Divorce and Downward Mobility. *Gender and Society*, 4(1), 41-55.

HALEM, L. C. (1982). *Separated and Divorced Women*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.

HAWKLEY, L. C., Williams, K. D. and Cacioppo, J. T. (2011). Responses to Ostracism Across Adulthood. *Social Cognitive & Affective Neuroscience*, 6, 234-243.

HART, N. (1976). *When Marriage Ends: A Study in Status Passage*. New York: Tavistock Publication.

HEBL, M. R. DOVİDİO, J. F. (2005). Promoting the "Social" in the Examination of Social Stigmas. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 156-182.

HEBL, M. R., Tickle, J. ve Heatherton, T. F. (2000). Awkward Moments in Interactions Between Nonstigmatized and Stigmatized INDIVIDUALS. T. F. HEATHERTON, R. E. KLECK, M. R. HEBL, J. G. HULL (Der.), *The Social Psychology of Stigma içinde* (ss. 275-306). New York, NY: Guilford.

HEREK, G. M. (1999). AIDS and Stigma. *American Behavioral Scientist*, 42, 1106-1116.

HUDDLCSTON, R. J., HAWKINGS, L. (1993). The Reaction of Friends and Family to Divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, 19(1/2), 195-207.

İLHAN, Ü. D. (2019). *Kuşaklar Açısından Çalışma Değerleri ve Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

KALMİJN, M., GRAAF, P. POORTMAN, A. R. (2004). Interactions Between Cultural and Economic Determinants of Divorce in the Netherlands. *Journal of Marriage and Family*, 66(1): 75-89.

KALMİJN, M., UUNK, W. (2007). Regional Value Differences in Europe and the Social Consequences of Divorce: A Test of the Stigmatization Hypothesis. *Social Science Research*, 36, 447-468.

KALAYCI, A. R. (2011). *Tek Ebeveynli Aileler*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

KAVAS, S. (2010). *Post Divorce Experience of Highly Educated and Professional Women*. (Doktora Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

KİTSON, G. C., BABRİ, K. B., ROACH, M. J. PLACİDİ, K. P. (1992). Adjustment to Widowhood and Divorce. *Journal of Family Issues*, 10(1), 5-32.

KİTSON, G. C. HOLMES, W. M. (1992). *Portrait of Divorce*. New York: The Guilford Press.

KONSTAM, V., KARWİN, S., CURRAN, T., LYONS, M. CELEN-DEMİRTAŞ, S. (2016). Stigma and Divorce: A Relevant Lens for Emerging and Young Adult Women? *Journal of Divorce & Remarriage*, 57(3), 173-194.

KUNG, W. W., HUNG, S. L. CHAN, C. L. (2004). How the Socio-Cultural Context Shapes Women's Divorce Experience in Hong Kong. *Journal of Family Social Work*, 35(1), 33-50.

LEECH, N. L. ONWUEGBUZİE, A. J. (2007). An Array of Qualitative Data Analysis Tools: A Call for Data Analysis Triangulation. *School Psychology Quarterly*, 22, 557-584.

- LEOPOLD, T. (2016). Gender Differences in the Consequences of Divorce: A Multiple-Outcome Comparison of Former Spouses. *Demography*, 55(3), 769-797.
- MACDONALD, G. LEARY, M. R. (2005). Why Does Social Exclusion Hurt? The Relationship Between Social and Physical Pain. *Psychological Bulletin*, 131, 202-223.
- MAXWELL, J. A. (1996). *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*. California: SAGE Publications.
- MC. LANAHAN, S. S., WEDEMEYER, N. V. ADELBERG, T. (1981). Network Structure, Social Support and Psychological Well Being in the Single-Parent Family. *Journal of Marriage and the Family*. 43(3), 601-612.
- MOOR, B. G., GÜROĞLU, B., OP DE MACKS, Z. A., ROMBOOTS, S. A. R. B., VAN DER MOLEN, M. W. CRONE, E. A. (2012). Social Exclusion and Punishment of Excluders: Neural Correlates and Developmental Trajectories. *NeuroImage*, 59, 708-717.
- MOOREFIELD, B. V. E., PASLEY, K., Dolan, E. ve Engel, M. (2007). From Divorce to Remarriage: Financial Management and Security Among Remarried Women. *Journal of Divorce and Remarriage*, 47(3/4), 21-42.
- MORGAN, C. T. (1981). *Psikolojiye Giriş Ders Kitabı*. Arıcı, H. (Çev.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.
- OKUMUŞOĞLU, S. (2019). Damgalasak mı Yoksa Damgalanmasak mı? Toplum Temelli Önleyici Müdahalelerde Obezitenin Damgalanmasının Sağlık Yararları Getireceği Miti. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 1-31.
- PARKER, L., RİYANİ, I. NOLAN, B. (2016). The Stigmatisation of Widows and Divorcees in Indonesia, and the Possibilities for Agency. *Indonesia and the Malay World*, 44(128), 27-46.
- PARVEZ, K. (2011). *Social Changes and Women-Initiated Divorce in Dhaka Bangladesh: Gaining or Losing Power? (Doktora Tezi)*, Norway: Bergen Üniversitesi
- PATTON, M. Q. (2001). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Beverly Hills, CA: Sage.
- PEACE, R. (2001) Social Exclusion: A Concept in Need of Definition. *Social Policy Journal of New Zealand*, 16, 17-36.
- RATHİ, P. PACHAURİ, J. P. (2017). Problems Faced by Divorced Women in their Pre and Post-Divorce Period: A Sociological Study with Reference to District Meerut. *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*, 7(1), 207-212.
- ROOM, G. J. (1999). Social Exclusion, Solidarity and the Challenge of Globalization. *International Journal of Social Welfare*, 8(3), 166-179.
- SARPKAYA, O. A. (2013). Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri: Van Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 29-50.
- SAPANCALI, F. (2005). Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu Ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum*, 3, 51-106.
- SCHLESİNGER, B. SCHLESİNGER, R. A. (1994). One Parent Families in Europe. *International Journal of Sociology of the Family*, 23(2), 15-24.
- SCHMADER, T., Johns, M. ve Forbes, C. (2008). An Integrated Process Model of Stereotype Threat Effects on Performance. *Psychological Review*, 115, 336-356.
- SİLVER, H. (1994). Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*, 133(5-6), 531-578.
- SİLVER, H., MİLLER, S. M. (2003). Social Exclusion, the European Approach to Social Disadvantage. *Poverty & Race*, 2(2), 1-24.
- SİMON, R. W. MARCUSSEN, K. (1999). Marital Transitions, Marital Beliefs, and Mental Health. *Journal of Health and Social Behavior*, 40, 111-125.
- SMİTH, J. A. EATOUGH, V. (2007). *Interpretative Phenomenological Analysis*. E. Lyons ve A. Coyle (Der.), *Analysing Qualitative Data in*

Psychology içinde (ss. 35-50). Los Angeles: SAGE Publications.

SMİTH, A. WILLİAMS, K. D. (2004). R U There? Ostracism by Cell Phone Text Messages. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 8(4), 291-301.

STOREY, L. (2007). Doing Interpretative Phenomenological Analysis. E. Lyons, A. Coyle (Der.), *Analysing Qualitative Data in Psychology içinde* (ss. 51-64). Los Angeles: SAGE Publications.

TEACHMAN, J. D., PAASCH, K., CARVER, K. (1996). Social Capital and Dropping out of School Early. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 773-783.

TAVŞANCIL, E. ASLAN, E. (2001). Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller için İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri. İstanbul: Epsilon.

THORNICROFT, G. (2014). Toplumun Reddettiği: Ruhsal Hastalığı Olan İnsanlara Karşı Ayrımcılık. (N. Uluhan, T. Doğan, H. Soygür, Çev.), Ankara: İmaj Yayınevi.

TRAVATO, F. (1986). The Relationship Between Marital Dissolution and Suicide: The Canadian Case. *Journal of Marriage and the Family*, 48(2), 341-348.

TRENT, K. SOUTH, S. J. (1989). Structural Determinants of the Divorce Rate: A Cross-Societal Analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 51, 391-404.

TÜNERİR, E. (2019). Kronik Hastalıklarda Beklenen Stigma Ölçeği'nin Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. (Tıpta Uzmanlık Tezi). İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi.

TWENGE, J. M., CAMPBELL, S. M., HOFFMAN, B. J. CHARLES, E. L. (2010). Generational Differences in Work Values: Leisure and Extrinsic Values Increasing, Social and Intrinsic Values Decreasing. *Journal of Management*, 36(5), 1117-1142.

Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice D. M. ve Stucke, T. S. (2001). If You Can't Join Them, You

Can't Beat Them: Effects Of Social Exclusion on Aggressive Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1058-1069.

WADE, C. ve TAVRİS, C. (1990). *Psychology*. London: Harper and Row Publishing.

WESSELMANN, E. D. Williams, K. D. (2017). Social Life and Social Death: Inclusion, Ostracism, and Rejection in Groups. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(5), 693-706.

WİLLERS, M. D. (1993). Stigmatization of Divorced Persons: Effects of Multiple Divorce Stigmatization of Divorced Persons: Effects of Multiple Divorce and Gender. (Doktora Tezi). San Bernardino: California State Üniversitesi.

WİLLİAMS, K. D., CHEUNG, C. K. T. CHOİ, W. (2000). Cyber Ostracism: Effects of Being Ignored over the Internet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 748-762.

WİLLİAMS, K. DUNNE-BRYANT, A. (2006). Divorce and Adult Psychological Well- Being: Clarifying the Role of Gender and Child Age. *Journal of Marriage and Family*. 68, 1178-1196.

YEPEZ DEL CASTİLLO, I. (1994), A Comparative Approach to Social Exclusion. *International Labour Review*, 133(5-6), 613-633.

YAZICIOĞLU, Y. KAYHAN, Ü. (2007). Aile Yapısı ve İlişkileri. S. Ünlü (Der.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

YILDIRIM, A., ŞİMŞEK, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.

ZAREİ, F., SOLHİ, M., MERGHATI-KHOEİ, E., TAGHDİSİ, M. H., DAVOUD SHOJAEİZADEH, D., NEDJAT, S. (2017). Development and Psychometric Properties of Social Exclusion Questionnaire for Iranian Divorced Women. *Iran Journal of Public Health*, 46(5), 640-649.

ZORLU, M. ÇALIM, S. İ. (2014). İşyerinde Damgalama ve Ayrımcılık Faktörü Olarak HIV/AIDS. *Çalışma ve Toplum*, 4, 165-188